

HET HERBARIUM VAN DAVID DE GORTER

door

S. J. VAN OOSTSTROOM

(Rijksherbarium, Leiden).

In 1922¹⁾ ontving het Rijksherbarium een schrijven van den Directeur van het Museum der Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis te Zwolle, met het verzoek een collectie gedroogde planten in bruikleen te willen aanvaarden. Deze collectie, die zich in het genoemde museum bevond, zou, naar werd medegedeeld, in de eerste helft der negentiende eeuw bijeengebracht zijn. Volgens de meening van deskundigen betrof het hier een herbarium van historische waarde, dat daarom in het Rijksherbarium beter op zijn plaats zou zijn dan in het Zwolsche Museum. Tevens werd aan Dr. GOETHART, den toenmaligen directeur van het Rijksherbarium, het verzoek gericht de collectie persoonlijk te komen bezichtigen. Aan dit verzoek werd door dezen voldaan²⁾ met het resultaat, dat in Juli 1922³⁾ de planten in goede orde in Leiden ontvangen werden, waar zij afzonderlijk in doozen werden opgeborgen. Bijzonderheden over het herbarium waren niet bekend en werden ook later niet gevonden. Trouwens Dr. GOETHART verwachtte zulks reeds, blijkens zijn brief³⁾ aan den directeur van het Zwolsche Museum, waarin hij o.m. het volgende schrijft: „Mochten tegen mijne verwachting bij het nader onderzoek nog bijzonderheden aan het licht komen, die ik voor U van eenig belang acht, dan zullen U die natuurlijk bericht worden”. Daar verdere brieven omtrent het herbarium of zijn inhoud niet aanwezig zijn, moet worden aangenomen, dat inderdaad niets van belang werd gevonden.

Zoo werd de collectie gedurende vele jaren als geheel bewaard, totdat voor eenige maanden een noodig geworden verplaatsing der doozen, waarin zich het Zwolsche herbarium bevindt, mij ertoe bracht de planten eens wat nauwkeuriger te bekijken. Dit doorzien van de verzameling leidde tot een onverwacht en verrassend resultaat. Al spoedig bleek mij, dat het herbarium ontstaan was uit een

1) Archief Rijksherbarium, Ingekomen brieven, 11 April 1922.

2) Archief Rijksherbarium, Copieboek No. 9, p. 344 en 386; Ingekomen brieven, 9 Juni 1922.

3) Archief Rijksherbarium, Copieboek No. 9, p. 413.

PLAAT I. Portret van DAVID DE GORTER, voorkomende als titelplaat in een deel der exemplaren van DE GORTER's Flora VII Provinciarum.

samenvoeging van vier collecties van nogal uiteenlopende aard. Eén dezer collecties maakte direct de indruk 18e eeuwsch te zijn, de anderen zijn van jongere datum met uitzondering van een aantal kleine velletjes, die ik nog niet nader heb kunnen identificeren. Over de jongere collecties zal ik aan het eind van dit artikel nog het een en ander mededeelen; nu wil ik mij allereerst beperken tot het herbarium, dat de indruk maakt uit de 18e eeuw te stammen.

Dit herbarium bestaat uit vellen van ruim 40.5×26.5 cm, waarop de planten met lijm bevestigd zijn. Het meerendeel der vellen is versierd met een bloempotje, waaruit het gedroogde herbarium-exemplaar op een min of meer sierlijke wijze te voorschijn komt. Het gebruik van dergelijke bloempotjes was in de 18e eeuw zeer in zwang en wij vinden dan ook zulke potjes in een groot aantal 18e eeuwse verzamelingen. Ook in de collecties van het Rijksherbarium zijn diverse voorbeelden van zulke potjes aanwezig, zoo b.v. in de herbaria van VAN ROYEN en van D'OIGNIES. Het meerendeel der vellen draagt alleen een binaire naam, rechts boven in de hoek; een aantal bleek bovendien voorzien van nadere gegevens betreffende de op het vel bevestigde plant. Veelal waren dit eenvoudig phrasenamen met literatuuropgaven, voor een betrekkelijk klein deel echter bleken ook vindplaatsopgaven aanwezig te zijn, en zoo werd ik al spoedig getroffen door bijschriften als „juxta fluvium Rotteram”, „in sylva Harlemensi”, „Neomagi in maeniis urbis sub altis arboribus in umbra”, „lecta prope Zutphaniam”, „enatum apud me Batavoduri” en meer dergelijke. Ook bleek een aantal der planten van Russische herkomst, ten deele volgens de bijschriften door den bezitter van het herbarium zelf verzameld, ten deele ontvangen van GERBER, LERCHE en anderen. Al deze gegevens brachten echter voorloopig nog weinig opheldering betreffende de herkomst van het geheel, totdat ik op een gegeven oogenblik stuitte op een exemplaar van *Gorteria ciliaris*¹⁾, waarop deze naam met fraaie letters was aangebracht en waarbij bovendien een met de hand gekleurd bloempotje was geplakt, voorzien van een gekleurd wapen. Deze bijzondere verzorging van een *Gorteria*-soort deed bij mij het denkbeeld opkomen, dat het herbarium iets te maken zou hebben met DE GORTER en toen dan ook bleek, dat de vindplaatsen bij de planten klopten met die in DE GORTER's flora's, was alle twijfel vrijwel opgeheven. Dit moest het herbarium of althans een deel van het herbarium zijn van DAVID DE GORTER, den schrijver van de eerste flora van Nederland. Nu was ook de herkomst van de Russische planten duidelijk. DE GORTER was immers gedurende een aantal jaren in dienst van

1) Fam. *Compositae*: *Gorteria ciliaris* L. = *Cullumia ciliaris* (L.) R. BR.

keizerin ELISABETH VAN RUSLAND, als haar lijfarts. De in Batavodurum gekweekte planten bleken afkomstig te zijn uit de tijd, dat hij na zijn verblijf in Rusland zich in Wijk bij Duurstede ophield, het exemplaar uit Zutphen uit zijn Zutfensche tijd.

Alvorens nu de beschrijving van het herbarium en zijn inhoud voort te zetten, wil ik eerst in het kort de levensloop van DE GORTER schetsen, voorzoover mij die uit de mij ten dienste staande gegevens bekend geworden is. Het is wel toevallig, dat WACHTER juist in het vorige deel van dit tijdschrift ¹⁾, in zijn Personalia II, DAVID DE GORTER noemt als een botanicus, waarvan hij nog niets te weten kon komen en dat zich nu reeds een gelegenheid voordoet om dit hiaat eenigszins aan te vullen.

DAVID DE GORTER werd geboren te Enkhuizen op 30 April 1717 als zoon van den medicus JOHANNES DE GORTER (geb. 1689, overl. 1762) en van SUSANNA VAN BASSEN (geb. 1685, overl. 1758) ²⁾. Als knaapje van 8 jaren verhuisde hij in 1725 naar Harderwijk, waar zijn vader benoemd was tot hoogleeraar in de genees-, kruid- en scheikunde. DAVID kreeg zijn opleiding op het Veluwsche Gymnasium onder Rector MYLAEUS, waar hij in de kennis van het Grieksch en Latijn werd onderricht door RUNGIUS ³⁾. Al spoedig bleek zijn liefde voor de natuur- en geneeskundige wetenschappen. In de eerste werd hij onderwezen door den voortreffelijken VAN LOM, in de laatste door zijn vader, zelf leerling van BOERHAAVE. En zoo gebeurde het, dat hij reeds op zijn 16e jaar (14 April 1734) als respondent de verhandeling zijns vaders „de motu vitali” in het openbaar verdedigde en op de 31e van de volgende maand bij zijn vader als promotor bevorderd werd tot doctor in de geneeskunde op een proefschrift over een der Aphorismi van HIPPOCRATES ⁴⁾. In het volgende jaar (1735) kwam LINNAEUS in Harderwijk om daar de doctorstitel te behalen. Zooals bekend is, gebeurde dit reeds op 23 Juni 1735 en ook hier trad JOHANNES DE GORTER als promotor op. Wij zien LINNAEUS al spoedig vriendschap sluiten met den zoon van zijn promotor en BOUMAN ⁵⁾ beschrijft, hoe de twee jeugdige natuuronderzoekers vele genoeiglijke avonden samen doorbrengen en veel samen botaniseeren

1) Nederlandsch Kruidkundig Archief, deel 50, 1940, p. 182.

2) VAN DER AA, Biogr. Woordenboek der Nederlanden, Nieuwe Uitgaaf, Haarlem, VII, p. 304—305. BUYSKES, P. J., Het privilege Semeyns, Haarlem, 1907, tabel 6.

3) Deze en vele der volgende bijzonderheden ontleen ik aan: BOUMAN, H., Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool en hare hoogleeraren, 2 vol., Utrecht, 1844 en 1847.

4) Disputatione exposit Hippocratis aphor. XI Sect. 1; zie ook BOUMAN, l.c. II, p. 155, noot 1.

5) BOUMAN, l.c. II, p. 156.

in de omstreken van Harderwijk, „die zulk een' grooten rijkdom van inlandsche planten opleveren, dat zij, in dat opzigt, naauwelijks door eenig oord van Nederland overtroffen worden?”. Intusschen bleef de jonge DE GORTER zich met de studie der natuurwetenschappen onverdrotten bezighouden en op 17 October 1737 promoveerde hij wederom, nu tot doctor in de wijsbegeerte, met als promotor zijn ouden leermeester VAN LOM, op een proefschrift over de noodzakelijkheid der natuurkunde bij de beoefening der geneeskunst ¹⁾. Het is niet duidelijk, of hij in de daaropvolgende tijd als arts praktijk heeft uitgeoefend. BOUMAN vermeldt, dat hem althans hierover niets gebleken is. In tegenstelling hiermee is echter het feit, dat in de *Flora Belgica* een opdracht in dichtvorm voorkomt van de hand van VAN SCHWAREM ²⁾, waarin verteld wordt, dat DE GORTER voor zijn benoeming tot hoogleeraar te Harderwijk in Amsterdam als medicus werkzaam was:

Nadat Gy 't worstelperk heldhaftig ingetreên,
 Uit Hippocraat, Galeen, en zoortgelyke boeken
 Het merg der Artzeny had weeten op te zoeken,
 Wen Uwe Flonkerster aan s' Hemels trans verscheen,
 Mogt Amstels gryze stad zich in Uw licht vermaaken,
 En van Uw kundigheid de vroegste vrugten smaaken.

Hoe het ook zij, zeker is, dat hij in 1742 door Curatoren der Harderwijkstraal hoogeschool aangesteld werd tot lector in de geneeskunde, zulks om de taak van zijn vader te verlichten en deze op die manier te doen afzien van een eventueel beroep naar Utrecht, waar kans op was. Inderdaad had deze toeleg succes ³⁾.

In 1743 werd de vader nogmaals beroepen, en om ook nu weer het dreigend gevaar hem voor hun hoogeschool te verliezen af te wenden, benoemden Curatoren den zoon op 21 Juni 1743 ⁴⁾ tot buitengewoon hoogleeraar in de kruidkunde „onder die bijzondere voorwaarde nogtans, dat deszelfs vader de beroeping naar Utrecht of andere Akademiën, hem aangeboden wordende, beleefdelyk zou afwijzen” ⁵⁾. Ook deze maal gelukte de toeleg en wederom was de vader voor de Harderwijkstraal hoogeschool behouden. Opgemerkt moge hier worden, dat DAVID DE GORTER als buitengewoon hoog-

1) Disp. scripsit de Physices necessitate in Medicina; zie ook BOUMAN, l.c. II, p. 157.

2) DE GORTER, *Flora Belgica*, p. XXV—XXX.

3) BOUMAN, l.c. II, p. 109.

4) Boekzaal der geleerde waerelt, 56e deel, Juny 1743, p. 697.

5) BOUMAN, l.c. II, p. 109 en 110.

leeraar, volgens de Rekeningen van den Rentmeester der Hoogeschool, in 1746 een jaarwedde genoot van 315 gulden ¹⁾.

Op 1 Juli 1744 hield DAVID DE GORTER zijn inaugureele rede, getiteld „Kort is het leven, lang de kunst” ²⁾ en reeds op 18 Juni van het volgend jaar werd hij tot gewoon hoogleeraar in de genees- en kruidkunde benoemd. Er was Curatoren wel veel aan gelegen ook hem voor hun Academie te behouden, want deze laatste benoeming geschiedde naar aanleiding van een verzoek van de zijde van den Prins van Oranje om op te treden als hoogleeraar in de geneeskunde te Herborn en als physicus van het graafschap Dillenburg. DAVID bedankte voor de eer hem door den Prins van Oranje aangedaan, nam de benoeming te Harderwijk aan en sprak op 17 Juni 1746 wederom een inaugureele rede uit, getiteld „Ras vervliegt de gelegenheid, haghelijk is de proef, moeilijk het oordeel” ³⁾.

In hetzelfde jaar trad hij in het huwelijk met CORNELIA BUCERUS (geb. 1726, overl. 1772), die hem 6 kinderen schonk, één waarvan, PETER, genoemd wordt in de Flora VII Provinciarum ⁴⁾.

In 1752 was DE GORTER Rector Magnificus der Harderwijksche hoogeschool, en in die functie sprak hij in Februari van dat jaar een lijkrede uit ter eere van Prins WILLEM IV, den algemeen betreurd Curator Magnificentissimus der Universiteit ⁵⁾. Deze lijkrede werd, zooals BOUMAN het uitdrukt, „met geene mindere toejuiching gelezen, dan zij gehoord werd” ⁶⁾. In Juni 1752 legde hij het Rectoraat neer met het uitspreken van een rede „over den echten arts”. Zijn professoraat aan de Harderwijksche hoogeschool duurde tot 1754, toen hij door Keizerin ELIZABETH VAN RUSLAND aangezocht werd om samen met zijn vader als haar lijfarts op te treden. Voor DAVID was het niet moeilijk een besluit te nemen, en weldra gaat hij dan ook in op de door Graaf GOLOFKIN, ELIZABETH's afgezant, gedane voorstellen en neemt de eervolle en zeer lucratieve betrekking aan. Moeilijker is het voor den vader om te besluiten afscheid te nemen van zijn geliefd Harderwijk en de hoogeschool, waaraan hij zooveel jaren zijn beste krachten gewijd heeft. De aanbiedingen, die

1) BOUMAN, l.c. II, p. 183.

2) Boekzaal der geleerde waerelt, 59e deel, July 1744, p. 91: *Ars longa, vita brevis*.

3) BOUMAN, l.c. II, p. 158; Boekzaal der geleerde waerelt, 62e deel, Juny 1746, p. 720: de dicto Hippocratis: *ὁ Καὶρὸς δὲ ὅς ἐστι ἡ πείρα σφαλερὴ ἢ κρίσις χαλεπὴ*.

4) Wij vinden daar PETER DE GORTER genoemd als verzamelaar van *Scirpus acicularis* aan de Lek bij Wijk bij Duurstede, tusschen de stad en het veer (DE GORTER, Flora VII Provinciarum, 1781, p. 13, n. 42). Voor de verdere nakomelingschap van DAVID DE GORTER zie BUYSKES, l.c., tabel 6.

5) Een oproep tot het bijwonen van deze lijkrede bevindt zich in het herbarium DE GORTER.

6) BOUMAN, l.c. II, p. 238.

Keizerin ELIZABETH doet, zijn echter van zoodanige aard, dat hij ten slotte, niettegenstaande de pogingen, die Curatoren en studenten in het werk stellen om hem te behouden, zwicht en besluit naar Petersburg te vertrekken ¹⁾.

Op de 12e Augustus 1754 nemen vader en zoon afscheid van de Senaat der hoogeschool en drie dagen daarna vertrekken zij met hun gezinnen van Harderwijk per schip naar Rusland, waar zij de 12e September in Petersburg voet aan wal zetten. VAN SCHWAREM schrijft hierover ²⁾:

... Veel eer zinge ik den roem, dien Ruslands Ryksvorstin,
PETROWNA ELISABETH, op nieuws Uw deed erlangen,
Toen van Haar Majesteit Gy mogt bevel ontfangen,
Met Uw Heer Vader, en het gansche Huisgezin
Van 't Harderwyks Atheen na Rusland heen te trekken,
Om Haare Majesteit ten Lyf-Arts te verstrekken.

Groot was 't geluk, groot de eer, die men Uw aan kwam biên,
Maar niet min zwaar 't verlies, 't geen door dat bitter scheiden
De Hogeschool en 't kroost van Aesculaap moest lyden,
Liefst had de noeste jeugd Uw hier te Land gezien;
Dan 't was vergeefs gewenscht, het wenschen kon niet baaten,
Gy moest, op 't hoog bevel, Uw Vaderland verlaten.

Over DE GORTER's verblijf in Rusland ben ik slechts uiterst weinig bijzonderheden te weten kunnen komen. Mogelijk, dat in een Russisch archief hierover nog gegevens te vinden zijn. Uit het herbarium blijkt, dat DE GORTER naast zijn werk als lijfarts der keizerin, nog tijd vond om in de omgeving van Petersburg planten te verzamelen. Ook moet hij in connectie gestaan hebben met mannen als GERBER en LERCHE, want tusschen zijn Russische planten bevinden er zich verscheidene, die door deze botanici zijn bijeengebracht.

Nadat Vader DE GORTER reeds in 1758 na het overlijden van zijn echtgenoot naar Holland was teruggereisd, bleef DAVID nog drie jaren de dienst als lijfarts der keizerin vervullen. Hevige jichtpijnen maakten echter in 1761 de terugkeer naar het vaderland noodzakelijk ³⁾ en zoo arriveerde hij in Augustus 1761 weer op Nederlandsche bodem om zich met vrouw en kinderen te Wijk bij Duurstede te vestigen. Zijn verblijf aldaar was echter slechts van korte duur, want

1) Voor uitvoerige bijzonderheden over de tusschen den afgezant van Keizerin ELISABETH en JOHANNES DE GORTER gesloten overeenkomst zie men BOUMAN, l.c. II, p. 228—230.

2) DE GORTER, *Flora Belgica*, p. XXVIII.

3) BOUMAN, l.c. II, p. 240.

al spoedig aanvaardde hij een tweede tocht naar Rusland, om in 1764 weer terug te keeren en opnieuw in Wijk bij Duurstede te gaan wonen. In 1778 vertrok hij van hier naar Zutphen, waar hij op 3 April 1783 overleed. Zijn echtgenoot, CORNELIA BUCERUS, was reeds in 1772 gestorven, maar na haar dood trad DAVID opnieuw in het huwelijk en wel met MARIA ELIZABETH SCHULZ, die hem overleefde ¹⁾. Zij schonk in het begin van 1788, naar de wensch van haar overleden echtgenoot, aan de Harderwijksche Universiteit diens herbarium, bevattende omstreeks 2000 planten ²⁾. Uit erkentelijkheid boden Curatoren haar hiervoor „een aanzienlijk stuk zilver aan, ten bedrage van 100 dukatons” ³⁾.

Wat is er nu verder van de geschiedenis van dit herbarium bekend? Onze eerste indruk hieromtrent is „heel weinig”. Raadplegen wij n.l. de *Prodromus Florae Batavae*, dan wordt het al spoedig duidelijk, dat noch VAN DEN BOSCH, die de eerste druk van dit werk uitgaf, noch VUYCK, die de tweede bewerkte, het herbarium gekend hebben. In beide drukken komt weliswaar de naam van DE GORTER herhaaldelijk voor, doch altijd weer blijkt, dat de auteurs de door hem in zijn flora's opgegeven planten niet gezien hebben en zich steeds beperken tot het vermelden van gegevens, die zij in die flora's aantreffen. Zeer waarschijnlijk berust dit op onbekendheid met de plaats, waar DE GORTER's herbarium zich bevond, daar het anders toch een kleine moeite geweest zou zijn om althans pogingen in het werk te stellen de door DE GORTER opgegeven namen en vindplaatsen aan de hand van dit herbariummateriaal te verifiëren. Deze onbekendheid met DE GORTER's herbarium is des te meer verwonderlijk, als men bedenkt, dat in de eerste serie van het Nederlandsch Kruidkundig Archief al een paar mededeelingen voorkomen, die eenig licht op de zaak werpen. Het was WACHTER, die mij op deze gegevens opmerkzaam maakte.

Allereerst dan vinden wij in het 3e deel van de 1e serie van het N.K.A. opgegeven ⁴⁾, dat Baron SLOET TOT OLDHUYNS, president van de Overijsselsche Vereeniging voor Provinciale Welvaart te Zwolle, op het 5e Landhuishoudkundig Congres te Leiden een mededeeling heeft gedaan over het herbarium van DE GORTER. Naar aanleiding hiervan wordt aan Prof. COP te Deventer opgedragen deze kwestie nader te onderzoeken. De mededeeling van BARON SLOET TOT OLD-

1) Ontleend aan BUYSKES, l.c. tabel 6 en aan BOUMAN, l.c. II, p. 241.

2) BOUMAN, l.c. II, p. 241.

3) BOUMAN, l.c. II, p. 241, noot 2.

4) Nederlandsch Kruidkundig Archief, 1e serie, deel III, 1855, Verslag der vijfde algemeene bijeenkomst der leden van de Vereeniging voor de Nederlandsche Flora, gehouden te Deventer, den 30 en 31 Augustus 1850, p. 181—182.

HUYS ¹⁾ komt er op neer, dat deze erin geslaagd is het herbarium van DE GORTER in Harderwijk terug te vinden en dat hij door de welwillende medewerking van Minister VAN RANDWYCK en van het stedelijk bestuur van Harderwijk de collectie, tegelijk met andere overblijfselen van het Museum der voormalige Veluwsche Hoogeschool voor het Museum der Overijsselsche Vereeniging voor Provinciale Welvaart verworven heeft ²⁾. Volgens zijn opgave bevat het „onderscheidene pakken gedroogde planten, die, als men den ouderdom van het Herbarium in aanmerking neemt, vrij goed bewaard gebleven zijn. De namen der planten zijn er duidelijk met de hand van DE GORTER bijgeschreven”.

Vervolgens treffen wij in hetzelfde deel van het N.K.A. een mededeeling aan van Prof. COP ³⁾, zulks naar aanleiding van de hem gegeven opdracht, waarvan boven al sprake was. Volgens dezen hoogleeraar zou het herbarium DE GORTER bestaan uit vele pakjes, ieder inhoudende 16 à 20 planten, die over het algemeen goed bewaard zijn, echter wat de grootere soorten betreft, minder volledig verzameld. Een groot gedeelte der collectie zou bestaan uit tuinplanten, waaronder vele „ex horto Ulenpassiano”. COP spreekt niet over het voorkomen van Nederlandsche planten in de collectie, maar vraagt wel verlot zijn nasporingen voort te zetten. Bij deze mededeeling sluit een andere aan, gedaan door VAN DER SANDE LACOSTE ⁴⁾. Deze vermeldt, dat de pogingen van Prof. COP om het inlandsch herbarium van DE GORTER op te sporen, niet tot het gewenschte resultaat hebben geleid, maar dat hij zelf vernomen heeft, dat het wel degelijk nog bestaat en gezien is door een familielid van DE GORTER. Het is (1856) in het bezit van iemand, die buiten ons land woont. VAN DER SANDE LACOSTE vermeldt verder, dat hij met bovengenoemd familielid in briefwisseling is getreden en dat hij vernomen

1) Verslag van het verhandelde op het vijfde Nederlandsche Landhuishoudkundig Congres, gehouden te Leiden van den 10den tot den 14en Juny 1850, Leiden 1850, p. 59 en 60.

2) Volgens een schrijven ontvangen van den heer J. GEESINK, den tegenwoordigen secretaris der Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis te Zwolle (Archief Rijksherbarium, Ingekomen Brieven, 7 April 1941, n. 154) is de collectie, die eertijds eigendom was van het Museum der Vereeniging voor Provinciale Welvaart te Zwolle in het begin der zoe eeuw met die van het Museum der Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis vereenigd.

3) Nederlandsch Kruidkundig Archief, 1e serie, deel III, 1855, Verslag van de zesde algemeene bijeenkomst der leden van de Vereeniging voor de Flora van Nederland etc., gehouden te Leyden, den 18 en 19 July 1851, p. 213.

4) Nederlandsch Kruidkundig Archief, 1e serie, deel IV, 1859, Verslag van de elfde jaarlijksche vergadering der Vereeniging voor de Flora van Nederland etc., gehouden te Utrecht den 25 Julij 1856, p. 216.

heeft, dat de collectie nog goed geconserveerd is. Hij heeft alle hoop, dat de correspondentie tot gevolg zal hebben, dat het herbarium weer in Nederland terug zal keeren ¹⁾. Dit laatste schijnt echter niet gebeurd te zijn en noch in het N.K.A., noch in het Archief van de Nederlandsche Botanische Vereeniging, waarover WACHTER zoo vriendelijk was mij de gewenschte inlichtingen te geven, is verder iets over de collectie te vinden. Met deze mededeelingen blijkt de kwestie van de baan te zijn. Jammer genoeg werd door VAN DER SANDE LACOSTE niet vermeld, met wien hij over de collectie correspondeerde, zoodat verdere nasporingen in die richting niet wel mogelijk zijn. In ieder geval staat vast, dat de Vereeniging voor de Flora van Nederland niet in het bezit van het herbarium gekomen is.

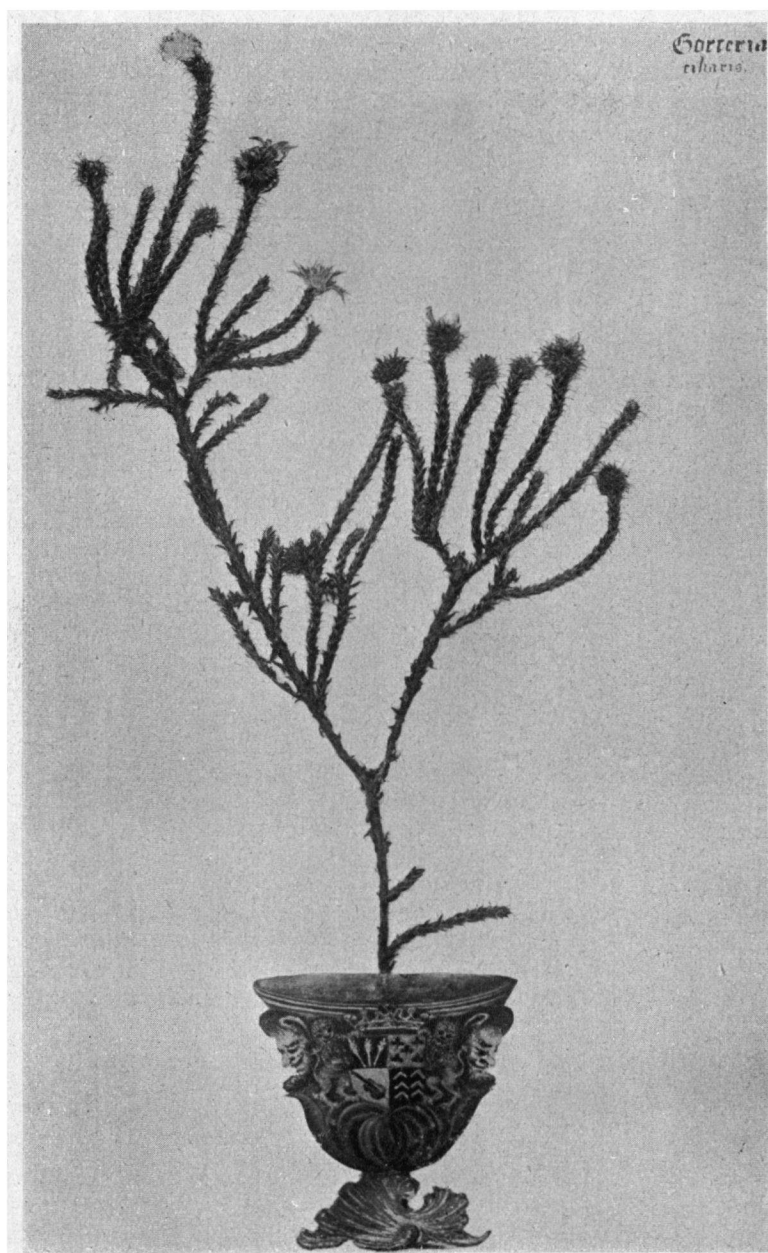
Beschouwen wij deze mededeelingen nu in verband met de thans te Leiden aanwezige en uit Zwolle afkomstige collectie, dan kunnen wij de volgende gevolgtrekkingen maken.

Terecht heeft Prof. COP opgemerkt, dat het herbarium, zooals hij dat zag, grootendeels bestaat uit tuinplanten. Dat vele van deze planten het bijschrift „ex horto Ulenpassiano” zouden dragen, klopt echter niet. In de nu bekend geworden verzameling zijn slechts 5 planten aanwezig, die blijkens het bijschrift uit de tuin van de Ulenpas afkomstig zijn. Wel klopt de opgave, dat het herbarium bestaat uit vele pakjes, ieder met 16 à 20 planten. De vellen zaten n.l. inderdaad in kleine bundels binnen een gemeenschappelijk omslag.

De opmerking van VAN DER SANDE LACOSTE, dat het inlandsch herbarium van DE GORTER in het buitenland zou zijn, komt mij in dit verband ook juist voor. Immers de Zwolsche verzameling bevat slechts een gering aantal planten (33 vel), waarbij Nederlandsche vindplaatsen worden opgegeven, terwijl de overige, zooals zoo juist werd opgemerkt, grootendeels tuinplanten zijn, of ook wel planten van andere herkomst (zie beneden).

De mededeeling van KROS, dat het door hem geziene herbarium de verzameling inlandsche planten van DE GORTER zou uitmaken, is in haar algemeenheid onjuist, of kan althans geen betrekking hebben op de zoo juist ontdekte collectie. Voorts is het niet duidelijk, waarom

1) Naar aanleiding van het door VAN DER SANDE LACOSTE medegedeelde werd op dezelfde vergadering door den heer KROS nog in het midden gebracht, dat het herbarium, dat in het bezit is van de Overijsselsche Vereeniging ter Bevordering van de Provinciale Welvaart, hem voorgekomen is als te bestaan uit DE GORTER's verzameling van inlandsche planten, zulks in tegenstelling dus met de bevindingen van COP en met de mededeeling van VAN DER SANDE LACOSTE. KROS vermoedt, dat de door VAN DER SANDE LACOSTE bedoelde collectie er een is, die DE GORTER in Rusland bijeengebracht heeft.

PLAAT 2. Het exemplaar van *Gorteria ciliaris* L. in het herbarium DE GORTER.

PLAAT 3. „Bloempotjes” gebruikt in het herbarium DE GORTER. No. 1 met de initialen DDG; no. 2 met het wapen DE GORTER; no. 8 gesigneerd D. Langeweg excudit.

KROS, in tegenstelling met de opvatting van VAN DER SANDE LACOSTE, veronderstelt, dat de verzameling in het buitenland uit Russische planten bestaan zou.

Uit dit alles volgt, dat het herbarium, zooals wij dit thans kennen, dus zeer waarschijnlijk slechts een deel is van de oorspronkelijke collectie van DE GORTER en voor de kennis van de Nederlandsche flora jammer genoeg niet het belangrijkste deel. Want de meeste Nederlandsche planten, zooals die in zijn flora's worden opgegeven, ontbreken, vooropgesteld, dat hij van deze planten ooit herbarium-exemplaren heeft bezeten, wat toch wel waarschijnlijk is.

Trouwens, dat een deel van het herbarium ontbreekt, zou ook blijken uit het feit, dat DE GORTER's weduwe aan de Hoogeschool van Harderwijk een verzameling van 2000 exemplaren schonk, terwijl op het oogenblik slechts 1346 planten aanwezig zijn. De mogelijkheid bestaat zoodoende, dat de circa 650 ontbrekende nummers het Nederlandsche herbarium hebben vertegenwoordigd. Zekerheid hieromtrent hebben wij natuurlijk niet, daar het ook zeer wel mogelijk is, dat het Nederlandsche herbarium steeds in het bezit van de familie DE GORTER gebleven is en dus nooit in eigendom aan de Harderwijksche hoogeschool is overgegaan. Dit laatste vermoeden wint zelfs aan waarschijnlijkheid, als wij bedenken, dat uit de mededeelingen van VAN DER SANDE LACOSTE blijkt, dat de Nederlandsche planten van DE GORTER nog in het bezit van een familielid zouden zijn!

Na de hierboven op pag. 253 reeds gegeven korte beschrijving van het herbarium komt het mij wel gewenscht voor hier nog een wat meer gedetailleerde beschrijving van deze collectie te geven. Vermeld werd reeds, dat de meeste vellen voorzien zijn van de in de 18e eeuw veel gebruikte „bloempotjes”. Opmerkelijk is hierbij de groote verscheidenheid, en het leek mij niet ondienstig eenige dezer potjes op bijgaande plaat 3 af te beelden. Verreweg het grootste deel der potjes bestaat uit kleine kopergravures, al of niet met de hand gekleurd. Eenige zijn met de hand geteekend, zoo ook dat van plaat 2, dat geplakt is bij het exemplaar van *Gorteria ciliaris*, welk exemplaar mij zooals boven reeds uiteengezet werd, op het denkbeeld bracht, dat de collectie van DE GORTER zou kunnen zijn. Uit een vergelijking van het wapen op het potje van dit exemplaar en dat van plaat 3, fig. 2 blijkt, dat er nog wel eenig verschil tusschen beide is ¹⁾. Dit laatste potje met wapen komt zeer veel voor, ook het in fig. 1 afgebeelde, met de initialen DDG werd veel gebruikt.

---

1) Zie voor een nadere bespreking van deze wapens mijn artikel in De Nederlandsche Leeuw LX (1942) kol. 23 vv.

Zoals gezegd bestaat het herbarium uit 1346 exemplaren. Het is samengesteld uit de volgende deelen:

1. Een collectie herbariumexemplaren, ten getale van 1073 stuks, zonder nadere aanwijzingen over de herkomst. Op de vellen is alleen een binaire naam vermeld, rechts boven in de hoek. In sommige gevallen zijn ook één of meerdere prae-Linneaanse namen toegevoegd. Deze collectie, die dus het grootste deel van het herbarium vertegenwoordigt, maakt de indruk voornamelijk gekweekte planten te bevatten. Een betrekkelijk gering aantal der exemplaren kan bestaan uit in Nederland in het wild verzamelde planten. Zekerheid hieromtrent heb ik echter niet. Opmerkelijk is een exemplaar van *Hippuris vulgaris* L., waarbij het skelet van een watersalamander geplakt is. In dit deel der verzameling bevindt zich ook de reeds genoemde *Gorteria ciliaris*.

2. Planten, gekweekt in de tuin van den heer DEUTZ te Velzen (7 exempl.) met aantekeningen als: „enata in praedio Dni J. Deutz prope Velzen; ex praedio viri amplissimi Dni. J. Deutz prope Velzen; enata in praedio Dni. Jean Deutz, Roozenbeek, e seminibus ex Capiti b.s. missis”. Eén der exemplaren is gedateerd 1777.

3. Planten uit de tuin van den huize Ulenpas bij Hummelo (5 exempl.), met aantekeningen: „ex Horto Ulenpassiano” of „Uilenpassiano; lecta Ulenpassiae in Horto”. Eén der planten draagt de naam *Anthericum Rouwenortianum*¹⁾, waaraan een beschrijving is toegevoegd en verder: „Habitat in Zeylona? Planta dni. culta in Caldario Horti Ulenpassiano prope Drusiburgum”.

4. Planten met bijschrift: „enatum apud me Batavoduri e seminibus a D. (en „a Cl.”) Pallas ex Sibiria missis” (2 exempl.).

5. Een exemplaar van *Hydrocotyle vulgaris* L. met het bijschrift: „N. 1. 1735 Lecta praesente Linnaco”, een geschenk dus van Linnæus.

6. Planten uit Rusland, door DE GORTER verzameld, ten deele in de botanische tuin van het Keizerlijk paleis te Petersburg, ten deele in de omgeving der stad (13 exempl.) met aantekeningen als: „legi in horto Academico petropolitano; legi prope Petropolin 1760; lecta a me anno 1759 Petropoli in Insulae a Basilio cognominatae Linea 5 in horto quodam privato; legi Petropoli in Horto Palatii aestivi 1760; legi in pago Morina circa Petropolin; lecta 1764 Petropoli prope Monasterium S. Alexandro Newski dicatum”.

7. Planten uit Rusland, verzameld door LERCHE (12 exempl.), o.a. in de omgeving van Azow, 1736 en in de omgeving van Astrakan.

1) In DE GORTER's Flora VII Provinciarum komt een opdracht voor aan WILLEM HENDRIK, BARON VAN ROUWENOORT, heer van Uilenpas. Zie ook Blumea IV, 1941, p. 493—495.

Eén der exemplaren draagt de aantekening: „circa Medwedika, in via ex Astracano ad Moscuam 1749”.

8. Planten uit Astrakan, zonder naam van den verzamelaar en zonder verdere gegevens (12 exempl.).

9. Planten met het bijschrift: „Pharmacopaei Magdeburg, ex Astracania” (2 exempl.).

10. Planten uit Rusland, verzameld door GERBER (49 exempl.). De meeste van deze planten dragen de naam GERBER, waaraan toegevoegd is Tan. (Tanais), een nummer en bovendien een phrase-naam. Deze namen zijn voor een deel terug te vinden in GMELIN's Flora Sibirica en zijn door GMELIN misschien ontleend aan een door PRITZEL genoemd manuscript ¹⁾.

11. Planten, „ex Sibiria” of „in Sibiria lecta”, zonder naam van den verzamelaar en zonder verdere gegevens (3 exempl.).

12. Planten, „ex Sibiria”, verzameld door Baron DEMIDOFF (4 exempl.).

13. Planten uit Perzië, verzameld door LERCHE, o.a. „circa Derbentum 1734; circa Melikentum; in vallibus circa Bunacum Persiae” (5 exempl.).

14. 3 Herbariumvellen van kleiner formaat, genummerd no. 1, 2 en III, met stengel en bladeren van *Cicuta virosa* L., voorzien van lakstempels met het Keizerlijk Russisch wapen.

15. Planten verzameld in Italië, zonder naam van den verzamelaar (3 exempl.).

16. Een exemplaar van *Fontinalis antipyretica* verzameld door DE GORTER zelf op zijn terugreis uit Rusland: „legi 1761, 12 Augusti in rupibus Norvegiae ad portum Fleckeren”.

17. Planten verzameld aan de Kaap de Goede Hoop: „ex Capite bonae Spei” of „lecta ad Caput bonae Spei”, zonder opgave van de naam van den verzamelaar (42 exempl.).

18. Een plant, „lecta ad Caput B.S. a Dno Kleynhoff”.

19. 39 Planten van Ceylon, waarvan 25 in een omslag, met een etiket voorzien van het volgende opschrift: „Plantae Zeylanicae ex Zeylona missae ad Dnum M. I. de Mann; Med. Doct. & Archiatrum Neomagensen, qui eas mihi donavit. Quae in hoc Fasciculo continentur nondum a me determinatae sunt, reliquae suis locis in Herbario meo vivo insertae”. De planten in het omslag zijn inderdaad nog niet gedetermineerd. De overige 14 stuks dragen op de gewone wijze, rechts boven in de hoek de bijbehorende binaire naam. Zij zijn in vele gevallen bovendien voorzien van een Singhaleesche naam

1) PRITZEL, Thesaurus literaturae botanicae, ed. 2, 1872, p. 120 vermeldt n.l. dat GERBER planten verzamelde „ad ripas Tanais et Volgae” en zegt verder: „Floram manuscriptam Mosquensem ad Hallerum misit”.

en van aantekeningen in het Latijn of in het Nederlandsch betreffende het gebruik. Deze aantekeningen zijn klaarblijkelijk ontleend aan twee mss. catalogi van de hand van DE MANN. Bij een aantal planten komen n.l. verwijzingen voor naar deze catalogi, waarvan er één, getiteld „Catalogus I, Lijst van Ceylonsche gewaschen”, bij het herbarium aanwezig is en 42 nummers omvat.

20. Voorts zijn er een aantal planten, welke nog meer licht werpen op de uitgebreide connecties van DE GORTER. We treffen hierbij exemplaren aan uit de Utrechtsche hortus (lecta 1773), uit de Leidsche hortus (ontvangen van de hortulani MEERBURGH en VALCKENBURG), van BURMAN, van HALLER, van GUETTARD („Guettard semina ad me misit 1761”); verder planten uit Italië („e seminibus ad me missis ex Italia, in Horto nostro academico enata anno 1751”), uit de botanische tuin van Upsala („lecta a Dno Falk”), uit de omgeving van Weenen, uit Gotland (o.a. „lecta a D. Falk 1763”), uit Spitsbergen, Virginia („e seminibus a Gronovio missis”), Carolina, China en Java (in totaal 36 exemplaren).

En tenslotte:

21. 33 Planten uit Nederland, met opgave van vindplaats en in een aantal gevallen ook met de naam van den verzamelaar. Dit laatste deel der collectie is natuurlijk voor de Nederlandsche floristiek het belangrijkste en ik wil daarom deze verzameling aan een nadere bespreking onderwerpen. Vooraf moge worden opgemerkt, dat het eigenaardig is, dat het meerendeel der exemplaren (24) van dit deel van het herbarium behoort tot de families der *Cyperaceae* en *Gramineae*. Men krijgt de indruk, dat deze planten om de een of andere reden — welke is niet meer na te gaan — afzonderlijk zijn gehouden en zoodoende in plaats van in het „echte” Nederlandsche herbarium van DE GORTER, in dit zijn terecht gekomen, aangenomen althans, dat er werkelijk nog een ander Nederlandsch herbarium van DE GORTER bestaat of bestaan heeft.

1. *Salix. e Dunis Harlemensibus* ¹⁾. Fl. Belg. p. 280, n. 778 ²⁾ vermeldt o.a. : Aan 't eynde van 't Kraayenest op de weg naar Schaaphals. Fl. VII Prov. p. 263 n. 812 o.a.: Aan 't eind van 't Kraayenest bij Haarlem en in de Duinen bij Westerhout. Is *Salix Caprea* L.

2. *Andromeda Polifolia. Legi in Villa Zuidras prope Zutphaniam.* Is niet deze soort, doch *Salix repens* L. Niet in Fl. Belg.; Fl. VII

1) De gegevens, zooals zij op de herbariumvellen voorkomen, zijn cursief gedrukt.

2) Bij iedere soort heb ik opgegeven de plaats, waar zij door DE GORTER wordt vermeld in zijn Flora Belgica, 1767 en zijn Flora VII Provinciarum, 1781; in sommige gevallen zijn ook de Flora Gelro-Zutphanica, 1745 en de Flora Zutphanica, 1781, opgenomen.

Prov. p. 113, n. 360 geeft onder *Andromeda polifolia* als vindplaats: Op vochtige plaatsen te Zuideras, in 't Graafschap Zutphen. Ook Fl. Zutph. geeft op: Aan de Wal van de Graft op Zuideras. Deze opgaven zijn vermoedelijk gebaseerd op dit exemplaar van *Salix repens* en dus foutief.

3. *Rumex maritimus*. *Lecta aan 't Mallegat te Catwijk bij Leiden*. Niet in Fl. Belg.; in Fl. VII Prov., p. 364, n. *321: Te Catwijk bij het Malle gat (MEERBURGH). Is *Rumex maritimus* L.

4. *an Nummularia*. *Uit het veen by Ulenpas*. Wordt niet door DE GORTER vermeld. Is *Hypericum Helodes* L.

5. *Genista pilosa*; *lecta prope Zutphaniam*. Niet in Fl. Belg.; in Fl. VII Prov., p. 334, n. 1067, bij de Omissae: Op 't Veld bij de Pypery tusschen den Huize 't Velde en Geessink buiten Zutphen. In Fl. Zutph., p. 87: Op het veld bij de Pypery buiten Zutphen. Is *Genista pilosa* L.

6. *Arnica montana*; *lecta prope Zutphaniam*. Fl. Belg., p. 244, n. 679 geeft o.a.: op de Heyde by Zelhem in 't Graafschap Zutphen; Fl. VII Prov. p. 223, n. 695 o.a.: op Zuideras, op de Heide bij Selhem, en elders in 't Graafschap Zutphen. Fl. Zutph. p. 63, n. 401: Op Heide-velden by Zelhem, Zuideras, Uilenpas, Bleck, Geessink en elders. Is *Arnica montana* L.

7. *Juncus effusus*. 4 Exemplaren op één vel: a. *op de Breukelsdijk*¹⁾ bij Rotterdam; b. *bij het Huis ten Donk*; c. *bij Bodegraven*; d. *In de Duinen en 't Bosch bij 's Hage*. Fl. Belg. p. 99, n. 297: Veel op vochtige koude gronden; Fl. VII Prov. p. 95, n. 309: id. Nadere vindplaatsen worden niet opgegeven. Is *Juncus effusus* L.

8. *Carex brizoides* (het woord *brizoides* is doorgestreep). *Lecta inter Rotterodamum et Overschie*. Komt niet voor in Fl. Belg., noch in Fl. VII Prov. Is *Carex disticha* Huds.

9. *Schoenus glomeratus*. *Lectus a Dno F. Rainville in pratis prope Neomagum*. Niet in Fl. Belg.; Fl. VII Prov. p. 12, n. 37: in de Weiden by Nymegen (D. RAINVILLE). Is niet deze soort, doch *Carex disticha* Huds.

10. *Carex muricata*. *Rotterodami ad fossas*. Niet in Fl. Belg.; Fl. VII Prov. p. 248, n. 764 geeft o.a. op: langs sommige Vaarten en Slooten om Rotterdam, en langs den Cingel aldaar, dog weinig (D. RAINVILLE). Is *Carex muricata* L.

11. *Carex muricata*. *Lecta in Hulsen prope Neomagum*. Niet in Fl. Belg.; Fl. VII Prov. p. 248, n. 764 geeft o.a. op: Overvloedig te Hulsen by Nymegen. Is niet deze soort, doch *Carex echinata* Murr.

12. *Carex acuta ruffa* a. b. *Spicis fructiferis sessilibus, inferiore*

1) Moet zijn Beukelsdijk.

*tantum pedunculata. Circa Rotterodamum*¹⁾ *lecta*. Niet in Fl. Belg. In Fl. VII Prov. p. 252 en 253, n. 781, a. b: *Carex acuta ruffa*, spicis fructiferis sessilibus, inferiore tantum pedunculata. Is *Carex riparia* Curt.

13. *Carex acuta ruffa a. c. Spica fructifera inferiore longius pedunculata et pendula. Circa Rotterodamum lecta*. Niet in Fl. Belg. In Fl. VII Prov. p. 252 en 253, n. 781, a. c: *Carex acuta ruffa*, spica fructifera inferiore longius pedunculata et pendula. Is *Carex riparia* Curt.

14. *Carex acuta ruffa a. d. Spica mascula superiore clavata. Circa Rotterodamum lecta. Figura clavata aut abrupta in viva planta multo evidentior*. Niet in Fl. Belg. In Fl. VII Prov. p. 252 en 253, n. 781, a. d.: *Carex acuta ruffa*, spica mascula superiore clavata seu abrupta. Is *Carex riparia* Curt. 2 Exemplaren waarvan de bovenste ♂ aar aan de top gespleten is.

15. *Carex acuta nigra major β. Cyperoides nigro-luteum vernum majus Tourn. inst. 529. Spicis femineis superioribus binis. Inter Rotterodamum et Overschie*. Niet in Fl. Belg. In Fl. VII Prov. p. 252 en 253, n. 781, β: *Carex acuta nigra major*. Haec gaudet saepe spicis femineis superioribus binis. Tusschen Rotterdam en Overschie. Is *Carex acutiformis* Ehrh. 1. *cladostachya* A. et G. 2 exemplaren, waarvan de bovenste ♀ aren aan hun voet gespleten zijn.

16. *Carex acuta nigra minor γ. a.*²⁾ *Cyperoides nigro-luteum vernum minus Tourn. inst. 529. Spicis femineis omnibus sessilibus (152). Circa Rotterodamum*. Niet in Fl. Belg.; Fl. VII Prov. p. 253, n. 781, γ. a: *Carex acuta nigra minor*, spicis femineis omnibus sessilibus. Is *Carex gracilis* Curt. ssp. *tricostata* (Fr.) Aschers.

17. *Carex acuta nigra minor. Varietas ad huc minor. In pratis circa Kralingen*. Niet in Fl. Belg.; ook Fl. VII Prov. geeft deze vorm niet op; ook de vindplaats Kralingen wordt niet door DE GORTER vermeld. Is *Carex gracilis* Curt. ssp. *tricostata* (Fr.) Aschers.

18. *Carex acuta nigra minor γ. b. Spicis femineis longioribus inferiore pedunculata (153). Circa Rotterodamum*. Niet in Fl. Belg.; Fl. VII Prov. p. 253, n. 781 γ. b: *Carex acuta nigra minor*, spicis femineis longioribus, inferiore pedunculata. Is *Carex gracilis* Curt.

19. *Carex acuta nigra minor γ. c. Spica feminea inferiore longissime pedunculata. Circa Rotterodamum*. Niet in Fl. Belg.; Fl. VII Prov. p. 253, n. 781, γ. c: *Carex acuta nigra minor*, spica feminea inferiore

1) var. a wordt door DE GORTER o.a. opgegeven van Rotterdam; van de vormen a, b, c en d worden geen afzonderlijke vindplaatsen vermeld.

2) Van var. γ zegt DE GORTER in het algemeen: in vochtige zandgronden; van de vormen a, b, en c worden geen afzonderlijke vindplaatsen opgegeven.

longissime pedunculata. γ in vochtige zandgronden. Is *Carex gracilis* Curt. l. subbasigyna.

20. *Lolium perenne*, *vulgatissimum ejusque varietas minor*. 2 exemplaren op één vel. Het linker exemplaar: *ubique vulgare*, het rechter: *in locis apricis & siccioribus*. Fl. Belg. p. 29, n. 94 vermeldt alleen *Lolium perenne*, zonder variëteiten. Als groeiplaats wordt opgegeven: in de zaay-landen en langs de wegen zeer menigvuldig. Fl. VII Prov. geeft op p. 33, onder n. 120 *Lolium perenne*, benevens 3 variëteiten, β , γ en δ . Het linker exemplaar is *Lolium perenne* L. var. *orgyiale* Döll, het rechter exemplaar is *Lolium perenne* L. *typicum* ¹⁾.

21. 2 exemplaren op één vel.

a. Links: *Lolium perenne*. *Gramen loliaceum majus spicis longius distantibus* Tourn. inst. 516. flor. belg. *varietas spiculis brevioribus & crassioribus*, β ; *in pratis circa Rotterodamum*. Vermeld door DE GORTER in zijn Fl. VII Prov. p. 33, n. 120 β als *Lolium perenne* β , veel in de Weilanden om Rotterdam. Is *Lolium perenne* L. m. *glomeratum* Prodr. Fl. Bat.

b. Rechts: *Lolium perenne idem ac antierius sed spiculae tota longitudine ab invicem distant exceptis superioribus; ubique ad vias*. Niet zoo vermeld door DE GORTER. Is *Lolium perenne* L. *typicum*.

22. *Lolium perenne*. *Gramen loliaceum panicula multiplici & spicata*. Tourn. inst. 516. Fl. belg. δ . *Locis humidis & umbrosis, ubi solum pingue est*. Vermeld door DE GORTER in zijn Fl. VII Prov. p. 33, n. 120 δ , als *Lolium perenne* δ , op vochtige en schaduwagtige plaatsen, alwaar een vette grond is. Is *Lolium perenne* L. m. *compositum* Sm. en m. *ramosum* Sm.

23. *Lolium perenne varietas spiculis secundis*. *Op den Hoogendijk bij Rotterdam*. Wordt niet onder deze naam door DE GORTER vermeld, evenmin als een aantal der volgende variëteiten. Wel maakt DE GORTER in zijn Fl. VII Prov. p. 33 en 34 een opmerking over de groote variabiliteit van *Lolium perenne*. Hij schrijft daar als volgt: „Nullum in Belgio est Gramen, quod tot admittit varietates lususque naturae, quam hoc *Lolium perenne*. Variat foliis latioribus & angustioribus; spica latiore, strictiore, bifida, paniculata; spiculis crassioribus, tenuioribus, longioribus, brevioribus, ovatis, obtusis, aggregatis, simplicibus, oppositis, versus unum latus intortis seu veluti secundis; calyce spiculam aequante aut superante, aliisque vix definiendis modis. Praecipuas harum varietatum, numero sexdecim, mecum communicavit D. RAINVILLE, qui et ad me misit Gramen a se lectum in muro vetusto aggeris alti prope Villam Donk extra Rotterodamum . . .” etc. (hier volgt de beschrijving van de bastaard

1) De *Gramineae* zijn gedetermineerd door Dr. J. TH. HENRARD, Leiden.

van *Lolium perenne* en een *Festuca*). Het bovengenoemde exemplaar van den Hoogendijk te Rotterdam is *Lolium perenne* L. var. *subsecundum* J. et W.

24. *Lolium perenne varietas calyce spiculam adaequante, spiculis inferioribus longissimis. In sylva Harlemensi, et campis extra Rotterodamum.* DE GORTER vermeldt deze naam niet. Is *Lolium perenne* L. var. *longiglume* Grantzow.

25. *Lolium perenne varietas calyce spiculam adaequante. Vulgare Rotterodami in maeniis urbis, Boschjes Eiland et campis suburbanis.* DE GORTER vermeldt deze naam niet. Is *Lolium perenne* L. var. *longiglume* Grantzow en *Lolium perenne* L. var. *longiglume* Grantzow m. *compositum*.

26. *Lolium perenne varietas spiculis in eadem spico alternis & oppositis. Juxta fluvium Rotteram.* DE GORTER vermeldt deze naam niet. Is *Lolium perenne* L. forma. Exemplaren, waarvan de aartjes ten deele verspreid en ten deele twee aan twee tegenover elkaar staan.

27. *Lolium perenne spicis longius distantibus Tourn. varietas minima vel Lolium tenue. Neomagi in maeniis urbis sub altis arboribus in umbra.* Komt in Fl. VII Prov. op p. 34, onder n. 121 voor als *Lolium tenue*. Te Nymegen op de Wallen onder de groote boomen in de schaduwe (D. RAINVILLE). Is *Lolium perenne* L. var. *tenue* Prodr. Fl. Bat.

28. *Lolium perenne varietas spica bifida. Vulgare ad aggerem altum extra Rotterodamum circa officinam vitrariam.* DE GORTER vermeldt deze naam niet. Is *Lolium perenne* L. m. *furcatum* Billot.

29. 2 exemplaren op één vel.

a. Links: *Lolium perenne spica speciosiore. In areis gramineis hortorum bene stercoratorum.* Wordt niet door DE GORTER vermeld. Is *Lolium perenne* L. var. *orgyale* Döll.

b. Rechts: *Lolium perenne varietas spiculis strictioribus.* Wordt niet door DE GORTER vermeld. Is *Lolium rigidum* Gaud.

30. *Triticum repens varietates.* 6 exemplaren op één vel, afkomstig van 3 verschillende vindplaatsen, nl.

a. *ex Dunis prope Scheveningam;*

b. *Zorgvlieti: glumarum aristis longioribus;*

c. *ibi. glumarum aristis brevioribus.*

Fl. Belg. p. 31, n. 104 vermeldt behalve de soort, 2 var. n.l. β en γ . De vindplaatsen uit het herbarium worden echter niet opgegeven. Fl. VII Prov. p. 35 en 36, n. 127 geeft behalve de soort 3 var. β , γ en δ . Ook hier worden de vindplaatsen uit het herbarium niet speciaal vermeld. Wel maakt DE GORTER een opmerking over de variabiliteit van deze soort: „Variat magnitudine & crassitie totius plantae,

aristis longioribus & brevioribus, numeroque flosculorum in singula spicula”.

a. (2 exemplaren) links: *Triticum repens* L. var. *maritimum* Koch et Ziz; rechts: var. *aristatum* Döll.

b. is *Triticum repens* L. var. *aristatum* Döll.

c. is *Triticum repens* L. var. *vulgare* Döll.

31. *Calla palustris*. *Planta a nobis lecta circa pagum Veluviae Oldbroeck*. Fl. Gelro-Zutph. p. 173, n. 507: in een sloot by Oldbroeck; Fl. Belg. p. 261, n. 722 geeft o.a.: bij Oldbroeck op de Veluwe; Fl. VII Prov. p. 240, n. 743: In de Slooten en staande Wateren by Oldbroeck op de Veluwe. Is *Calla palustris* L.

Bovendien bevat de collectie nog twee levermossen en een schimmel, n.l.:

32. 2 exemplaren op één vel:

a. *Marchantia polymorpha*, zonder nadere gegevens, samen met

b. *Marchantia tenella*. *Hortulanus Meerburg legit in Alneto circa pagum Hollandiae Wassenaar*. Niet in Fl. Belg.; Fl. VII Prov. p. 302, n. 939: In de Duinen bij Wassenaar, in de Else-boschjes (MEERBURGH). Is *Fimbriaria pilosa* (Wahlenbg.) Taylor¹⁾. In het Rijks-herbarium bevindt zich een velletje afkomstig uit het herbarium VAN ROYEN, met 5 archegoniëndragers van deze soort, genaamd Lichen terrestre pileatum. Daar MEERBURGH hortulanus was in de tijd van VAN ROYEN werd door mij verondersteld, dat de exemplaren van VAN ROYEN en die van MEERBURGH iets met elkaar te maken zouden hebben. WACHTER merkte echter bij zijn determinatie op, dat er geen reden is om aan te nemen, dat ze van dezelfde plaats afkomstig zijn en op dezelfde tijd verzameld werden. Er is n.l. een klein verschil in het substraat en de ontwikkeling der planten waar te nemen. Eigenaardig is, dat *Fimbriaria pilosa* een soort is, die nog nooit in Nederland gevonden werd, doch thuis hoort in Scandinavië, Groenland, Siberië en in de Zwitsersche en Oostenrijksche Alpen, bovendien in het Deutsche Mittelgebirge als een relict. Het vinden van deze soort bij Wassenaar door MEERBURGH is daarom wel wat twijfelachtig. Een nader onderzoek naar het voorkomen ervan bij ons is dus wel gewenscht.

33. *Ustilago Poae aquaticae*. *Non panicula, sed culmis et folia ustilagine totaliter infestantur. Le 26 juin 1771 de Rotterdam à Kraaling, dans les prés. Motu dessicationeque ustilago evanuit*. Wordt niet door DE GORTER in zijn Flora's vermeld. Is vermoedelijk *Ustilago longissima* (Sow.) Tul. op *Glyceria spectabilis* M. et K. Het bij-schrift bij deze *Ustilago* komt voor op een afzonderlijk etiket en is niet door DE GORTER geschreven.

1) test. W. H. WACHTER, Rotterdam.

Voor al de nummers 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 21a en 22 zijn van belang, daar de onder deze nummers vermelde exemplaren beschouwd kunnen worden als de typen van de door DE GORTER onderscheiden variëteiten en vormen.

Daar een volledig overzicht van de publicaties van DE GORTER niet bestaat, laat ik hier een lijst van zijn werken volgen. In deze lijst zijn ook opgenomen de door DE GORTER gehouden redevoeringen. Of deze laatste in druk zijn uitgegeven, staat niet steeds vast.

1734. *Disputatione exposuit Hippocratis aphor. XI. Sect. 1. Prom., Harderwijk.*

1737. *Disputatione scripsit de Physices necessitate in Medicina. Prom., Harderwijk.*

1740. *Materies medica, exhibens virum medicamentorum simplicium catalogus, in tres libros divisa, Amsterdam, 4° (volgens VAN DER AA en BOUMAN door sommigen verkeerdelijk het werk van den vader genoemd). FIRMIN DIDOT frères, Nouvelle Biographie Général, Paris 1857, vol. 21, pag. 311—312 geeft op een editie gedrukt te Padua, 1755, in 4°.*

1744. *Ars longa, vita brevis. Inaug. rede, Harderwijk.*

1745. *Flora Gelro-Zutphanica, exhibens plantas per ducatum Gelriae et comitatum Zutphaniae crescentes. Harderovici, 8°; bevat Praefatio etc. (8 pag.); pag. 1—204; addenda et emendata (2 pag.). Hierbij sluit aan (in het exemplaar van het Rijksherbarium er bij ingebonden)¹⁾: *Florae Gelro-Zutphanicae Appendix. Hardervici, apud Johannem Moojen, 1757, 8°; bevat Praefatio etc. (4 pag.); pag. 205—254 en Indices pag. 255 en 23 pag. (De eerste pagina van de Index nominum botanicorum is genummerd 255, de overige 23 pagina's zijn ongenummerd. De Indices schijnen pas verschenen te zijn tegelijkertijd met de Appendix. In een exemplaar in het bezit van de Nederlandsche Botanische Vereeniging, waaraan de Appendix niet is toegevoegd, ontbreken n.l. ook de Indices).**

1746. *Oratio inauguralis altera de dicto Hippocratis ὁ Καὶρός δεύς, ἡ Πείρα σφαλερῇ, ἡ Κρίσις χαλεπῇ etc., Harderovici, apud Johannem Moojen etc; 4°; bevat opdracht (4 ongenummerde pag.); pag. 1—26, benevens 2 gedichten ter eere van DAVID DE GORTER.*

De beide inaugureele redenen werden uitgegeven als *Orationes duae inaugurales de primo Aphorismo Hippocratis.*

1) Dit exemplaar is afkomstig uit de bibliotheek van W. H. WACHTER, Rotterdam.

1749. *Elementa Botanica, methodo Cl. Linnaei accommodata atque in usum auditorum evulgata*. Harderovici, apud Johannem Wigmans, 8°; bevat opdrachten (11 pag.); pag. 1—88; 2 ongenummerde pag. en 11 tab. Van deze platen zijn I en XI gesigneerd T. I. Walter.
1752. *Oratio in funere celsissimi ac serenissimi Principis Guilielmi Caroli Henrici Frisonis etc.* Harderovici, apud Johannem Moojen, 4°; pag. 1—76, benevens eenige gedichten gewijd aan den overledene en aan DAVID DE GORTER.
1761. *Flora Ingrica, ex schedis Stephani Krascheninnikow Botanices et Historiae Naturalis Professoris quondam Petropolitani confecta et propiis observationibus aucta*, Petropoli, Typis Academiae Scientiarum, 8°; bevat voorwoord, pag. 3—8 en pag. 1—190.
Hierbij sluit aan:
Appendix ad *Floram Ingricam*, gedateerd 1764, XIV Julii, 8°; bevat titelblad, pag. 191; voorwoord, pag. 193; tekst pag. 195—204; addenda en emendanda, 2 ongenummerde pag. Ten onrechte geeft PRITZEL in zijn *Thesaurus E. LACKMANN* als auteur van dit Appendix op; LAXMANN, niet LACKMANN, wordt slechts genoemd als verzamelaar van planten.
1762. *Weerkundige waarneemingen te Petersburg gedaan in Verhandel. Holl. My. Wetensch., Haarlem, VI, 2. Berichten* pag. 61—69 en 96.
1767. *Flora Belgica, exhibens Plantas per Foederatum Belgium crescentes*. Trajecti ad Rhenum, apud Abrahamum a Paddenburg, Bibliopolam, 8°; bevat Praefatio en opdrachten pag. III—XXX; pag. 1—359; Appendices pag. 360—389. Deze Appendices bestaan uit Omissae, pag. 360—364; *Plantae indigenae ad sua genera & species reducendae*, pag. 365—381; *Loci natales quarundam plantarum circa Hagam Comitatus crescentium a cel. M. W. Schwencke communicati, ceteris in Flora adjungendi*, pag. 382—389.
Hierop volgen Indices pag. 390—418 en Addenda en Emendanda, 2 ongenummerde pag.
In het exemplaar in de bibliotheek van het Rijksherbarium is hierbij ingebonden: *Florae Belgicae Supplementum I*, bevattende *Plantae suis locis in Flora Belgica inserendae*, pag. 1—4; *Loci natales plantarum quarundam in Hollandia crescentium a nobilissimo viro W. Fabricio Six, Domino in Oterleek communicati*, pag. 5—9; *Loci natales quarundum plantarum a me post editam Floram notati*, pag. 10—11; Addenda, pag. 12. Pritzel geeft 2 supplementen op, n.l. Trajecti ad Rhenum, 1768 en 1771, 8°, 20 pag.

1774. *a.* Kruidkundige Verhandeling over Jerem. XVII, vs. 6 in Verhandelingen Holl. Maatsch. Wetensch., Haarlem, XV, pag. 126.
1774. *b.* Beschryving van een bloem-horologie in Verhandelingen Bataafsch Genootschap, Rotterdam, I, pag. 477—492, plaat XIV.
1776. Bericht betreffende den Tamarisch-boom, in het vyftiende deel deezer Verhandelingen beschreeven in eene Kruidkundige Verhandeling over Jerem. XVII, vs. 6, in Verhandelingen Holl. Maatsch. Wetensch., Haarlem, XVI, 2, pag. 381—382.
1778. Levensberigt van den grooten natuurkenner Carel Linnaeus, uit het Latyn, in Hedendaagsche Vaderlandsche Letter-oefeningen VII, 2, pag. 120—128 en 163—176.
1781. *a.* Flora VII Provinciarum Belgii Foederati indigena, Harlemi, apud C. H. Bohn & Filium, Bibliopolas, 8°; bevat opdrachten etc. pag. I—X en pag. 1—378. Pag. 1—333, een opsomming der planten, worden gevolgd door Omissae, pag. 334; Plantae indigenae quae in Linnaei Speciebus Plantarum & Systemate non occurrunt, pag. 335—342; Plantae culinares, officinales, aliaeque cultae, in Flora Belgica recensitae, in hac omissae, pag. 343; Zoophyta indigena, pag. 344—347; Ustilago, pag. 347—348; Addenda & Emendanda, pag. 349—350; Indices, pag. 351—378. Sommige exemplaren bevatten een portret van DAVID DE GORTER (T. A. Kaldenbach ad viv. del., J. Houbraken fecit), benevens twee bij dit portret behorende gedichten door H. J. Arntzenius en P. Dreux. Exemplaren met een afwijkend titelblad komen ook voor. Hier luidt de titel: Flora VII Provinciarum Belgii Foederati indigena, Lugduni Batavorum, apud A. et J. Honkoop. Overigens is deze uitgave geheel gelijk aan de andere.
1781. *b.* Flora Zutphanica. Zutphaniae, ex Typographia J. H. Louw, 8°. De opdracht is geteekend Dabam Zutphaniae XX Junii 1781. Bevat opdracht (2 pag.), pag. 1—88 en Indices (20 pag.).
1781. *c.* Verhandeling over de Retama, I Kon. XIX, vs. 4, Job XXX, vs. 4, Psalm CXX, vs. 4, in Algemeene Vaderlandsche Letter-oefeningen III, 2, pag. 148—153.
1782. Leer der Plantkunde. Eerste Deel, Amsterdam bij Jan Willem Smit, 8°, met titelplaat (P. H. Revelman pinx.) voorzien van gedicht door G. E. DE GORTER, geb. SCHULTZ. Bevat opdrachten etc. (8 pag.), pag. 1—362, en Verbeteringen (1 pag.). Een bespreking van dit boek is te vinden in Algemeene Vaderlandsche Letter-oefeningen V, 1, 1783, pag. 110—111.
1783. Catalogus plantarum Horti Ulenpassiani. Zutphaniae. Typis

- Joh. Henr. Louw, 8°; bevat opdracht, 2 pag.; pag. 1—168; Index generum, 14 pag. en 1 tab.
1814. Flora VII Provinciarum Belgii Confoederati indigena. Cui accedunt bina plantarum indigenarum spicilegia. Trajecti ad Rhenum, apud Johannem Altheer, 8°.
- Deze uitgave komt, behalve de titelpagina en de daaropvolgende pagina, geheel overeen met die van 1781. Dit blijkt o.a. door vergelijking van eenige defecte letters in beide uitgaven. WACHTER maakte mij hierop opmerkzaam. In het exemplaar, dat aanwezig is in het Rijksherbarium en dat afkomstig is uit de bibliotheek van WACHTER, zijn bijgebonden:
- a. Plantarum Belgii Confoederati Indigenarum Spicilegium, quo Dav. Gorteri viri cl. Flora VII. Provinciarum locupletatur, auctore Stephano Joanne van Geuns, Med. et Philos. Cand., Hardervici, apud Joannem van Kasteel, 1788, 8°. Bevat opdracht (1 pag.) (pag. V); Praefatio (pag. VII—XIV); pag. 16—77 + 1 ongenummerde pag. met Corrigenda. Hierin zijn opgenomen Plantae dubiae, quarumque habitatio in Belgio incerta videtur (pag. 68—71) en Varietates in Flora VII Provinciarum non recensitae (pag. 72—74).
- b. Plantarum Belgii Confoederati Indigenarum Spicilegium alterum, quo Gorteri Flora VII. Provinciarum amplificatur & illustratur, auctore Joh. Ludov. Guilielm. de Geer J.U.D. Societ. Traject. et Harlem. adscripto. Trajecti, apud Johannem Altheer, 1814, 8°. Bevat opdracht (pag. 2—14) en pag. 15—59.

Wat betreft de drie overige collecties, die in 1922 tegelijkertijd met het herbarium van DE GORTER uit Zwolle werden ontvangen, kan ik ten slotte nog het volgende opmerken. Het grootste der drie herbaria is zonder twijfel afkomstig van M. DASSEN, hoewel deze naam geen enkele maal in de collectie voorkomt. Er zijn echter door DASSEN verzamelde planten aanwezig in het herbarium van de Nederlandsche Botanische Vereeniging en het handschrift op de daarbij behorende etiketten komt geheel overeen met dat in de hier bedoelde collectie. Hier komt nog bij, dat in het N.K.A. 1e serie, deel IV in het verslag van meergenoemde vergadering te Utrecht wordt medegedeeld, dat behalve de collectie DE GORTER ook de verzameling van Dr. DASSEN zich bevindt in het bezit van de Overijsselsche Vereeniging ter Bevordering van Provinciale Welvaart te Zwolle.

Het herbarium DASSEN bevat hoofdzakelijk hogere planten uit Nederland, verder Bryophyta en enkele algen. De Bryophyta zijn

onlangs door WACHTER bewerkt en deze heeft in een speciaal artikel in ditzelfde nummer van het N.K.A. zijn determinaties en opmerkingen samengevat.

Behalve het herbarium DASSEN is er ook nog een kleine collectie door DRIELSMA verzameld, bevattende Nederlandsche hoogere planten en ten slotte een kleine oude collectie van onbekende herkomst.

Aan het einde van dit artikel moge worden opgemerkt, dat volgens schrijven van 20 Maart 1941 van de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis te Zwolle ¹⁾ de hierboven beschreven collecties, die sedert 1922 in bruikleen in het Rijksherbarium aanwezig waren, in eigendom aan dit instituut zijn overgegaan.

---

1) Archief Rijksherbarium, Ingekomen brieven, 23 Maart 1941.